

Ocena rozprawy doktorskiej
mgr Anny Galas pt. „Społeczeństwo województwa rzeszowskiego wobec nowej
rzeczywistości społeczno-politycznej (1944-1956)”

Rozprawa doktorska mgr Anny Galas pt. „Społeczeństwo województwa rzeszowskiego wobec nowej rzeczywistości społeczno-politycznej (1944-1956)” powstała na Wydziale Socjologiczno-Historycznym Uniwersytetu Rzeszowskiego pod kierunkiem Pani Profesor Jolanty Kamińskiej-Kwak. Dysertacja stanowi interesującą próbę zmierzenia się z niepodjętym dotychczas na tak szeroką skalę problemem postaw społeczeństwa województwa rzeszowskiego wobec zachodzących w Polsce w latach 1944-1956 przemian politycznych, społecznych i gospodarczych. Tak szeroko zakreślony zakres przedmiotowy dysertacji, obszar będący przedmiotem badań, ich cezurę, a przede wszystkim treść rozprawy w pełni uprawniają ją do stania się podstawą starań o stopień naukowy doktora nauk humanistycznych z zakresu historii.

Dysertacja koncentruje się na prezentacji stosunku społeczeństwa województwa rzeszowskiego do nowej rzeczywistości społeczno-politycznej, budowanej i utrwalanej po II wojnie światowej przez partię komunistyczną i jej mniej lub bardziej dobrowolnych sojuszników. Autorka zaprezentowała w swej pracy zachowania społeczne względem najważniejszych wydarzeń politycznych lat 1944-1956, stosunek mieszkańców wsi wobec przemian w rolnictwie wyznaczanych początkowo reformą rolną, później zaś dążeniami kolektywizacyjnymi władz, postawy młodzieży wobec nowej rzeczywistości, a także przejawy oporu społecznego uzewnętrzniające się w pogłoskach, plotkach, stosunku do uroczystości państwowych, postawach inteligencji, czy też robotników. Warto zauważyć, że w dysertacji w sposób umiejętny zostały zaprezentowane zarówno wskazane cechy zachowań mieszkańców województwa rzeszowskiego wobec nowej rzeczywistości, jak i szerokie tło

ogólnopolskie zachodzących na tym obszarze procesów, dzięki czemu wszystko o czym Autorka pisze w swej obszernej rozprawie jest dobrze osadzone w realiach ówczesnej Polski.

Temat rozprawy sformułowany został w sposób prawidłowy i precyzyjny. Nie budzi też żadnych wątpliwości jej zakres chronologiczny. Otwiera go cezura roku 1944, w którym nastąpiło wyzwolenie większej części przyszłego województwa rzeszowskiego spod okupacji niemieckiej, zamyka zaś rok 1956, w sposób oczywisty stanowiący ramę czasową kończącą okres stalinizmu w Polsce. Mimo imponującej objętości dysertacji, mam jednak pewne zastrzeżenia do jej zakresu rzeczowego. O ile bowiem w pełni zgadzam się z prawidłowo uzasadnioną we wstępie rezygnacją z omawiania w pracy oporu zbrojnego wobec nowej władzy, jako problemu już dogłębnie zbadanego i mającego swoją bogatą literaturę, to zdecydowanie brakuje mi poszerzenia wątków odnoszących się do postaw mieszkańców województwa wobec ważnych kwestii gospodarczych. Rozumiem, że na omawianym obszarze dominowała ludność wiejska i stąd znaczenie zmian zachodzących w rolnictwie, jednak należy pamiętać, że poza reformą rolną i kolektywizacją zachodziły również inne fundamentalne i zasadnicze dla systemu zmiany gospodarcze odczuwane bezpośrednio przez dziesiątki, jeśli nie setki tysięcy mieszkańców województwa. Zaliczyć należy do nich przeprowadzoną w oparciu o ustawę z 3 stycznia 1946 r. nacjonalizację przemysłu, zainicjowaną wiosną roku następnego „bitwę o handel”, wspomnianą jedynie w pracy, a dotkliwą dla wielu, wymianę pieniędzy z października 1950 roku, czy też stanowiącą drugi obok kolektywizacji symbol Planu Sześcioletniego tzw. socjalistyczną industrializację, wskutek której następowało nie tylko uprzemysłowienie zacofanych wcześniej pod tym względem terenów, ale również przechodzenie mas ludności wiejskiej z rolnictwa do pracy w przemyśle. Był to na tyle ważny proces społeczny, że informacje na temat stosunku ludności względem jego przebiegu powinny się znaleźć w tego typu pracy, tym bardziej, że województwo rzeszowskie stało się jednym z największych beneficjentów zachodzących w I połowie lat pięćdziesiątych procesów inwestycyjnych.

Rozprawa łącznie z załącznikami liczy aż 707 stron, konstrukcja oparta została o układ problemowo-chronologiczny. Praca składa się z pięciu rozdziałów, wśród których wyraźnie wyodrębniony został rozdział I stanowiący wprowadzenie do całości i charakteryzujący obszar badań, czyli województwo rzeszowskie. Kolejne cztery rozdziały poświęcone zostały w sposób bezpośredni prezentacji stosunku społeczeństwa województwa rzeszowskiego do nowej rzeczywistości społeczno-politycznej i koncentrują się na omówieniu postaw wobec wskazanych wyżej kwestii politycznych, społecznych i gospodarczych. W każdym z tych rozdziałów zawarto również odpowiadające potrzebom tematu prezentację

najważniejszych zjawisk zachodzących w omawianym okresie w skali kraju i stanowiących kontekst procesów omawianych w wymiarze regionalnym. Całość dysertacji uzupełniają zakończenie, bibliografia, wykazy tabel, wykresów i ilustracji oraz wzbogacający dysertację aneks, w którym zamieszczono szczegółowe dane demograficzne województwa według miast, wsi i osiedli, mapy wybranych powiatów z zaznaczonymi miejscami wystąpień antykomunistycznych oraz wykaz delegatów z województwa rzeszowskiego na Kongres Jedności Młodzieży Polskiej.

Konstrukcja pracy jest logiczna i nie budzi zastrzeżeń, ewentualnie można by się zastanowić (ale tylko zastanowić!) nad podziałem bardzo obszernego rozdziału IV (ponad 140 stron) na dwa odrębne rozdziały. W takiej sytuacji pierwszy z nich mógłby dotyczyć uczestnictwa mieszkańców województwa w organizacjach afirmujących i budujących nowy porządek, w drugim zaś znalazłyby się postawy i organizacje jemu przeciwne (w takiej sytuacji podzielić można by też rozdział II). Zabieg taki pozwoliłby na złagodzenie dość wyraźnych w rozprawie dysproporcji w rozmiarach poszczególnych jej części, chociaż wydaje się, że większość z tych nierówności daje się uzasadnić względami merytorycznymi i trudno z ich powodu czynić Autorce jakiś poważny zarzut. Nieco brakuje mi w kontekście konstrukcji rozprawy lepszego uzasadnienia dla rozróżnienia postaw młodzieży oraz dorosłych mieszkańców województwa. W rozdziale IV omówione zostały przystosowanie, bierność oraz opór wobec nowej rzeczywistości i postawy te „zadedykowane” zostały wyłącznie ludziom młodym, natomiast w rozdziale V tzw. drobne formy oporu społecznego omówione zostały w kontekście osób dorosłych. Nie mam nic przeciwko takiemu zabiegowi, jednak chciałbym zostać o takiej decyzji konstrukcyjnej w sposób precyzyjny poinformowany we wstępie, wszak przystosowanie, bierność, czy też opór były postawami obecnymi w zachowaniach zarówno młodszych, jak i starszych mieszkańców województwa.

Pozytywnie oceniam zgromadzony i wykorzystany w rozprawie zasób źródeł i opracowań, warto pochwalić również umiejętność odpowiedniego doboru źródeł do poszczególnych problemów prezentowanych w pracy. Dysertacja powstała przede wszystkim w oparciu o materiały archiwalne zgromadzone w Archiwum Państwowym w Rzeszowie oraz rzeszowskim Oddziale Instytutu Pamięci Narodowej, uzupełnione o zbiory Archiwum IPN Oddział w Krakowie oraz Archiwum Zakładowe Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie. Wydaje się, że w kontekście kwerendy źródłowej można by jeszcze ewentualnie postulować sięgnięcie do przechowywanego w Archiwum Państwowym w Rzeszowie zespołu Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie z lat 1944-1950, który mógłby pomóc uściślić niektóre zawarte w pracy informacje. W rozprawie wykorzystano również liczne źródła

drukowane, internetowe oraz bardzo obszerny zestaw opracowań. Mimo tego, należy zauważyć, że odpowiedniej staranności w kwerendzie wyraźnie zabrakło w pierwszym, wstępnym podrozdziale rozdziału I traktującym o sytuacji społeczno-politycznej na ziemiach polskich w latach 1944-1945. Zbyt dużą część tego fragmentu Autorka oparła na własnej pracy magisterskiej, nie sięgając do licznych opracowań, które powinny się w tym miejscu znaleźć, dotyczących między innymi końca niemieckiej okupacji na ziemiach polskich (np. pozycje Władysława Pobóg-Malinowskiego, Czesława Łuczaka, Włodzimierza Bonusiaka), powstania warszawskiego (Władysław Bartoszewski, Jan Ciechanowski, Norman Davies), reformy rolnej (opracowania z zakresu historii gospodarczej Polski XX wieku), procesu sześnastu (Zbigniew Stypułkowski, Jerzy Kochanowski) czy wreszcie losów poakowskiego podziemia (choćby prace Zygmunta Woźniczki na temat Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”).

Mimo pewnych zastrzeżeń dysertację oceniam bardzo pozytywnie. Autorka dobrze definiuje problem badawczy i konsekwentnie odpowiada na postawione pytania badawcze. Prawidłowo zarysowuje w kolejnych rozdziałach cechy konstytuujące tytułową „nową rzeczywistość” i w sposób przemyślany prezentuje postawy społeczeństwa województwa rzeszowskiego wobec poszczególnych jej części składowych. Podkreślić warto również wykazane w rozprawie wysokie umiejętności w zakresie wykorzystania i krytycznej analizy zebranego materiału źródłowego, co świadczy o osiągnięciu pewnego poziomu dojrzałości w pracy naukowej. Brakuje niestety w poszczególnych rozdziałach podsumowujących kolejne fragmenty pracy wniosków, co szczególnie zwraca uwagę w sytuacji, gdy Autorka wielokrotnie w tekście dowodzi własnych umiejętności w zakresie formułowania tego typu wniosków (widać to na przykład przy omawianiu treści zamieszczonych w pracy zestawień tabelarycznych).

Przechodząc do oceny poszczególnych części dysertacji przypomnieć należy o niewdzięcznej roli recenzenta, który winien nie tylko chwalić, ale i wskazywać na dostrzeżone w trakcie zapoznawania się z dysertacją błędy, czy uchybienia. Rozdział I rozprawy poświęcony został charakterystyce województwa rzeszowskiego w latach 1944-1956. W kolejnych podrozdziałach omówiono sytuację społeczno-polityczną w Polsce po zakończeniu wojny, powstanie nowego województwa, jego władze i tworzony w nim aparat przymusu, straty wojenne, problemy związane z obecnością na omawianym obszarze żołnierzy Armii Czerwonej oraz lokalne uwarunkowania demograficzne. Uwagę szczególną zwracają fragmenty ukazujące zatrwająący obraz powojennej rzeczywistości „okraszonej” pobytami w województwie czerwonoarmistów. Rozdział ocenić należy pozytywnie, chociaż

znaleźć w nim można nieco braków. Obok wspomnianych wyżej niedoborów w podstawie źródłowej podrozdziału 1, wspomnieć należy w tym miejscu o drobnych kwestiach, które sprawiają wrażenie pewnego niedopracowania całego rozdziału. Przykładem takich omyłek może być kuriozalna informacja o tym, że wojska radzieckie najpierw wyzwoliły zachodnią część przyszłego województwa rzeszowskiego (s. 32), podanie nazwy Chełmna zamiast Chełma (s. 32), czy też nieuprawnione operowanie pojęciem Rzeszowszczyzny w kontekście okresu międzywojennego. Ze spraw istotniejszych wymienić należy brak informacji o strukturze narodowościowej ludności województwa rzeszowskiego po zakończeniu powojennych procesów migracyjnych, czy brak informacji o zrealizowanych w okresie Planu Sześcioletniego inwestycjach przemysłowych, których zapowiedź przedstawiona została na s. 133-134.

W rozdziale II przedmiotem analizy stały się postawy mieszkańców województwa rzeszowskiego wobec najważniejszych wydarzeń politycznych omawianego okresu. W kolejnych podrozdziałach omówiony został stosunek do referendum ludowego, wyborów sejmowych 1947 i 1952 roku, powstania PZPR, śmierci Stalina, wyborów do rad narodowych w 1954 roku oraz wydarzeń roku 1956. Rozdział jest bardzo obszerny i liczy blisko 150 stron. W dwóch pierwszych podrozdziałach nieco za bardzo kosztem prezentacji postaw społecznych rozwinięte zostały fragmenty dotyczące sytuacji politycznej w kraju. Wynika to rzecz jasna z dostępności materiału źródłowego. Później problem ten już nie występuje, co prowadzi do oczywistego wniosku, że z czasem agentura była coraz bardziej skuteczna, dzięki czemu materiał źródłowy stał się już wystarczający z punktu widzenia potrzeb dysertacji. Warto też zwrócić w tym miejscu uwagę na wciąż utrzymujące się w opinii społecznej jeszcze w 1954 roku zdziwienie faktem, że wybory wcale nie służyły już wtedy wybieraniu członków rad narodowych, gdyż to przywódcy partyjni wcześniej dokonywali takiego wyboru (s. 253). Rozdział ocenić należy wysoko, choć można i do niego zgłosić drobne zastrzeżenia. Wydaje się, że za najpoważniejsze uznać trzeba błędny i mylący tytuł tabeli prezentującej wyniki referendum ludowego w województwie rzeszowskim, w którym Autorka rzeczywiste wyniki głosowania nazwała „oficjalnymi” (s. 163).

Nieco więcej uwag budzi natomiast poświęcony stosunkowi mieszkańców wsi do reformy rolniej oraz kolektywizacji rolnictwa rozdział III. Widać w nim bowiem, że Autorka niezbyt dobrze czuje się w problematyce spraw gospodarczych, czego dowodem choćby niezwiązany z tematem rozdziału długi cytat z prof. Janusza Kalińskiego dotyczący etatyzacji gospodarki. Poza tym w pierwszym podrozdziale niewiele znalazło się treści wprost mówiących o postawach społecznych wobec przeprowadzanej przez komunistów reformy

rolnej. Wynika to prawdopodobnie z braku źródeł, jednak w takiej sytuacji informacja o istniejącym w tym względzie deficycie winna się znaleźć we wstępie pracy. Sama prezentacja przebiegu reformy również pozostawia wiele do życzenia, także wskutek dosyć chaotycznego układu treści tego podrozdziału (najpierw omówiona została struktura gospodarstw rolnych województwa w 1950 r., a dopiero później powołanie urzędów ziemskich i sposób realizacji samej reformy). Znacznie lepiej wypadła oparta na bogatym materiale źródłowym prezentacja stosunku mieszkańców województwa do kolektywizacji, uwagę zwraca zwłaszcza fragment poświęcony wrogiej wobec tworzeniu spółdzielni postawie kobiet.

Rozdział IV rozpoczyna podrozdział zawierający uwagi wstępne, w którym przedstawiona została podstawowa siatka pojęciowa, a także uzasadnienie wprowadzenia odrębnego rozdziału o postawach młodzieży wobec nowej rzeczywistości (szkoda, że takiego doprecyzowania zabrakło we wstępie do rozprawy). W podrozdziale drugim omówiona została aktywność młodych ludzi w organizacjach wspierających budowę nowego systemu i będących integralną jego częścią. Początkowo były to młodzieżówki partii tworzących Blok Stronnictw Demokratycznych, czyli Związek Walki Młodych, Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, Związek Młodzieży Wiejskiej „Wici” oraz Związek Młodzieży Demokratycznej, później Związek Młodzieży Polskiej oraz Powszechna Organizacja „Służba Polsce”. W trzecim podrozdziale znalazła się natomiast obszerna i uszczegółowiona prezentacja organizacji nielegalnych będących emanacją sprzeciwu części młodzieży wobec tego co się w kraju w pierwszych latach po wojnie działo. Zauważalny jest nieco encyklopedyczny charakter tej prezentacji, jednak jest to z punktu widzenia treści zrozumiałe, chociaż brakuje widocznego klucza według którego kolejne organizacje zostały uszeregowane. Warto docenić pracę włożoną w zebranie niezbędnego do stworzenia tego podrozdziału materiału źródłowego, chociaż zauważyć trzeba, iż duża część zamieszczonych w tej części rozprawy treści oparta została na już istniejących opracowaniach.

Ostatni z rozdziałów zbudowany został podobnie jak poprzedni. Rozpoczyna go podrozdział przedstawiający kwestie pojęciowe, a następnie w kolejnych czterech podrozdziałach omówione zostały różne formy oporu społecznego widoczne w postawach mieszkańców województwa rzeszowskiego w warunkach opresyjnego systemu. Co warto podkreślić, rozdział w większości oparty został na źródłach archiwalnych. W sposób prawidłowy oraz interesujący zaprezentowana została w nim rola pogłosek i plotek w życiu społecznym, nierzadko negatywny stosunek ludności do uroczystości państwowych, postawy inteligencji (nauczycieli oraz duchowieństwa) oraz robotników wobec nowej rzeczywistości

społeczno-politycznej. Najwyżej ocenić należy podrozdział drugi, dotyczący pogłosek, plotek, hasel na murach i anonimów, ale dobre wrażenie sprawia cała ta część dysertacji, choć podobnie jak w pozostałych rozdziałach wyraźnie brakuje i tutaj podsumowujących wniosków.

Dobrze całość problematyki będącej tematem recenzowanej rozprawy podsumowuje jej zakończenie, w którym Autorka potwierdziła, że posiada odpowiednie ku temu umiejętności. Może nieco zbyt dużo w tej części pracy opisu wydarzeń w stosunku do podsumowywania postaw społecznych, ale to tylko subiektywna opinia recenzenta. Nie mam zastrzeżeń do sposobu sporządzenia obszernego wykazu wykorzystanych źródeł i opracowań.

Warstwę językową i edytorską pracy ocenić należy pozytywnie. Tekst napisany został ładną polszczyzną, całość czyta się dobrze, chociaż pojawiają się błędy edytorskie i gramatyczne, których przy takiej objętości nie dało się uniknąć. Razi nieco sposób zapisywania nazwisk w tekście – w części przypadków Autorka nie podaje imion przywoływanych postaci, co należy uznać za pewne niedociągnięcie. Docenić należy wzbogacającą narrację tabele (aż 82 w całej pracy) oraz bardzo bogaty materiał ikonograficzny, na który składa się 40 ilustracji, wykresy i mapy. Podobnie ocenić należy zawartość aneksu. Nie budzi większych wątpliwości sposób sporządzania przypisów bibliograficznych, chociaż w części z nich Autorka zapomina o stosowaniu skrótów w zapisie już wcześniej przywoływanych pozycji.

Uwagi szczegółowe:

- Irytuje stosowanie skrótu wg w tekście – np. s. 6.
- Powoływanie się na własną pracę magisterską na pierwszej stronie tekstu wydaje się być nieuzasadnione w kontekście rozprawy doktorskiej – s. 22
- Niepełna informacja o formach zadośćuczynienia dla właścicieli parcelowanych w ramach reformy rolnej ziemi – s. 28.
- Warto byłoby wspomnieć o genezie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej – s. 31.
- Brak informacji o tym, gdzie zdecydowano o kształcie polskiej granicy wschodniej – s. 31.
- Nie było takiego państwa jak Rzeczpospolita Ludowa. Do 1952 państwo polskie wciąż nosiło nazwę Rzeczpospolitej Polskiej – s. 35, 377.
- Zbyt bezkrytyczne przyjęcie opinii Juliusza Petrusa, w myśl której województwo rzeszowskie było najbardziej zniszczonym województwem w kraju – s. 65.
- Zbyt dużo tabel o zniszczeniach – powinny się znaleźć w aneksach – s. 65-78 (zdecydowanie zbyt mało tekstu w tym miejscu).
- Brak jednostki miary w tab. 11 – s. 94.
- Niezrozumiała tabela nr 17 na s. 116.
- Brak danych zbiorczych dotyczących liczby wysiedlonych z terenu województwa rzeszowskiego-Ukraińców w podrozdziale 5 rozdziału I.
- Autorka nie zauważa, że w 1950 r. w województwie rzeszowskim było mniej ludności niż w roku 1949 – s. 121-122.

- Nie każdy członek partii to jej działacz – tab. 42 na s. 203.
- Nie wiadomo, czego plan wydobycia wynosił w województwie rzeszowskim w 1948 roku 119,8%? – s. 212.
- Wyniki wyborów w 1952 – Autorka powinna zauważyć w tekście, że frekwencja w województwie była nieco niższa niż w całym kraju – s. 229.
- Interesujące ukazanie w tekście tego, jakimi drobiazgami zajmowały się urzędy bezpieczeństwa, czego przykładem fakt, że wystarczyło, by ktoś powiedział że Stalin „wykitował” i ta osoba już stawała się celem interesowania UB – s. 240.
- Brak datacji tab. 48 – s. 287, podobnie w tab.49 na s. 289.
- Zbyt długa tabela z wykazem rozparcelowanych majątków – s. 298-303 (powinna się znaleźć w aneksie – zakłóca narrację).
- Błędny zapis liczby junaków SP na s. 415 – raczej nie 1100 junaków lecz 1100 tys.
- Autorka wspomina w tekście, że industrializacja opierała się na chłopach i młodzieży, ale nigdzie o niej nie napisała – s. 419.

Ocena końcowa:

Podsumowując należy stwierdzić, że mimo podniesionych uwag i zastrzeżeń przedstawiona dysertacja mgr Anny Galas stanowi gruntowne i oryginalne opracowanie tematu badawczego i spełnia, w myśl ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14 marca 2003 r. (Dz. U. 2003, Nr 65, poz. 595 z późn. zm.), wymagania stawiane rozprawom doktorskim. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie do jej publicznej obrony.

Rej Galas